

IRODALOM

VISSZATÉRÉS GUERMANTES-BA*Marcel Proust*

Guermantes-ék többé már nem egy név; elkerülhetetlenül kevesebbet nyújtanak, mint amit beléjük álmodtunk. Kevesebbet? S ugyanakkor talán többet. A nevezetes épületekkel is olyasféléképpen állunk, mint az emberekkel. Olyan jegyük ragad meg minket, amely a róluk kapott leírásokban rendszerint elsikkad. Ahogy egy híres embernél, akiről már hallottunk, első látásra meglepő, hogy amikor nevet, a bőre ráncolódik, hogy a szája kissé mulya, hogy túl nagy az orra vagy csapott a válla, ugyanígy ha először pillantjuk meg a Szent Márkot Velencében, inkább alacsony és szétterülő épületként tárul szemünk elé, és az ünneplős zászlórudakkal úgy fest, mint valami kiállítási csarnok, vagy Jumièges-ben is meghökkentenek a székesegyház óriás tornyai egy Rouenkörnyéki kisbirtok pitvarán, vagy Saint-Wandrille-ban az a román kori misekönyv, amelyik rokokó bőrkötést visel, vagy egy Rameau-operában is meglep az ókori színjáték lovagi köntösben. A dolgok nem annyira szépek, mint a róluk szövegtől álmodunk, de jellegzetesebbek, mint a róluk alkotott elvont fogalmunk. Emlékszel, mennyire örültél az egyszerű képeslapoknak, melyeket Guermantes-ből küldtem, s oly boldogok voltak? Gyakran kérleltél azóta is: „Mesélj egy kicsit, hogyan mulattál!” ám a gyerekek nem szívesen mutatják ki örömeiket, mert attól félnek, hogy akkor majd nem sajnálják őket szülei.

Megnyugtathatlak, hogy azt sem szívesen mutatják ki, ha bánatuk van, nehogy szülei túlságosan sajnálják őket. Guermantes-ról sohasem meséltem neked. Faggattál is, hogy miért, hiszen bármit láttam, mindenben csalódtam, amire számítottál, hogy örömet lelek benne, Guermantes viszont nem okozott csalódást. Nos, nem találtam meg, amit kerestem benne. Ám találtam más. Az a szép Guermantes-ban, hogy ott az elenyészett századok még megpróbálnak létezni; benne az idő, bár jól felismerhetően, a tér formáját öltötte. Amikor a templomba lépünk, balra három vagy négy félköríves boltozatot látunk, ezek nem hasonlítanak a többi csúcsos boltívré, és a fal tövébe ékelődve eltűnnek az újabb építkezés szerkezetében, ahová beilleszkedtek. Széles, kerek vállával itt még loppal halad át a XI. század, mert befalazták, és meglepődve tekint az elétoakodó XIII. és XV. századra, amelyek elrejtik az otromba fickót, és ránk mosolyognak. De lejjebb, az atemplom homályában, ahol két kő között mintha az ősi gyilkosság hagyott volna foltot, amit a herceg kö-

vetett el Klotár gyermekein, nyíltabban jelenik meg újra (...) Kilperik idejéből két súlyos durva boltív. Amikor átkelünk az időn, valóban olyan érzés, mintha egy régi emlék bukkanna fel tudatunkban. Már nem a mi életünk emlékezik vissza, hanem a századok emlékeznek rá. Amikor a kastély bejáratához vezető kolostorterembe lépünk, apátok sírjain lépdelünk, akik a VIII. század óta vezették a kolostort, és lépteink alatt nyújtóznak a súlyos kövek alatt; kezükben pástortbot, lábukat szép latin feliraton nyugtatva fekszenek.

És ha nem csalódunk Guermantes-ban, ahogy minden valóra vált elképzelésben, annak feltehetően az az oka, hogy egyetlen percig sem valószerű, mert még ha sétálunk is benne, érezzük, hogy az ott lévő dolgok csak mások burkolatai, hogy a valóság nem itt van, hanem igen távol, hogy a dolgok, amelyeket megérintünk, csak az Idő alakzatai, és a képzelet azt dolgozza fel, amit Guermantes-ról látott és olvasott, mert mindezek a dolgok még csak szavak, nagyszerű képekkel teli szavak, melyeknek más a jelentése. Csakugyan ez a nagy kolostori ebédlő, amelyet tíz, húsz, majd ötven guermantes-i apáttal köveztek ki, lent mindegyikük életnagyságban mutatja meg testét. Mintha egy tíz évszázados temetőt ástak volna ki, hogy padlóul szolgáljon. A kastélytól lankásan ereszkedő vadon nem olyan, mint a kastélyokat szokásosan körülölelő erdők, ahol vadászni szokás, amely csupáncsak fák sokasága. Guermantes ősi vadonja ez, ahol Childebert vadászott, és valóban, mint a laterana magicámban, avagy Shakespeare-nél és Maeterlincknél, „balra egy vadon látható”. A Guermantes-on uralkodó dombra festették az erdőt, akár egy Meroving-krónika rikítóan színezett miniatúráján, nyugatról végzetes zöld bársonyozza. A távlat miatt valahogy mély és körülhatárolt. Ez „a vadon” látható „balról” a színdarabban. És a túloldalon lent a folyó, ott földelték el Jumièges-ben a lábínuktól megfosztott királyfiakat. És nem úgy fogalmaznék neked, hogy *abból a korból* valók a kastélytoronyok, hanem hogy most *is abban* a korban élnek. Ha megpillantjuk őket, ez indít meg minket. Mindig azt halljuk, hogy a régi dolgok igencsak sokat láttak az idők folyamán, és hatásuknak ez a titka. Ez teljesen hamis. Vess egy pillantást Guermantes tornyaira: még most is Mathilde királynő díszes lovas felvonulását látják, mialatt Gonosz Károly felszenteli őket. Azóta sem láttak semmit. A gondolat, amely tükrözi a dolgokat, rögzíti a pillanatot, melyben a dolgok éltek. Most öttenek alakot, amikor elgondoljuk őket. És ez az alak halhatatlanul tartja fenn a kort más korok közepette. Gondold csak el, hogy a XIII. században felállított Guermantes-tornyok ott magasodtak elpusztíthatatlanul egy olyan korban, hogy bármi távolra emelik is tekintetüket, nem pillanthatják meg Chartres, Amiens, Párizs tornyait, hogy köszöntsék őket és rájuk mosolyogjanak, hisz azok még nem is léteznek. A Guermantes-apátság még ősbibb, mint ezek, gondold csak el, milyen megfoghatatlan, ősbibb, mint itt az épületek, már akkor is jó ideje létezett, amikor Vilmos hódítani indult Angliába, midőn Beauvais, Bourges tornyai nem nyújtóztak még, s a távolodó utazó sem látta az égre nyúlni őket este Beauvais dombjai fölött, oly korban, amikor a La Rochefoucauld, a Noailles, az Uzès családok uralma épphogy kiütközött a föld színén, s apránként kapaszkodott az ég felé, egyenként szelte át a századokat, mint a tornyok, midőn a zsíros Normandia vajtornya, a büszke és sárgálló nevű Harcourt még nem viselte gránittornya csúcsán a hercegi korona hét megfargott ágát, midőn az olasz módi bástya, Luynes, noha később Franciaország legfényesebb kastélya lett, földünkől nem fakasztotta még mindazt a hűbéruradalmat, hercegi kastélyt és várkastélyt, Joinville hercegségét, Châteaudun és Monfort csipkézett oromzatú vársáncait, Chevreuse erdejének árnyékos lombjait a hölgymenyétekkel és a szarvasünöökkel,

mindazt a birtokot a nap alatt, amely rejtelmesen kapcsolódik egybe Frankhonon át, délen egy kastély, nyugaton egy erdőség, északon egy város, mindeme birtokot szövetségektől egyesítve és vársáncokkal összefűzve, mint a címer jelképében, a hatalom elvontságában gyűjti egymás mellé a ragyogó nap alatt Guermantes, ahol az aranykastély, az ezüsttorony, a fekete „címer”-csillagok századokon, hódításokon és házasságokon át szimmetrikusan vésődnek be a kék mező negyedeibe.

— De miért jöttél haza, ha egyszer ilyen jól érezted magad?

— Hát figyelj. Egy alkalommal szokásunktól eltérően nappali sétát tettünk. Valahol, ahol néhány nappal korábban már jártunk, s ahol a tekintet átkarolta a szépen elterülő mezőket, erdőket és tanyákat, balra az ég egy sávja mintha hirtelen kis darabon elsötétült volna, és valami élénk, szivárványosan sugárzó állapot öltött, amit nem okoz felhő, s végül egy kéklő városka kristályosodott ki építészeti rendszerben, jellegzetes kettős harangtoronnyal. Rőgtön felismertem szabálytalan formájú, felejthetetlen, kedves és rettegett Chartres-t! Honnét bukkant az ég aljára ez a városjelenés, mint óriás jelképes alak, ami az ókori hősöknek jelent meg a csata előestéjén, ahogy... Aeneas pillantotta meg Karthágót?¹

Habár a bizonytalanul vibráló szabályos és ködös építmény olyan volt, mint a szellőtől szinte alig himbált természetfölötti jelenés, egyben volt valami otthonos jellege, mert gyermekkorunk szeretett városának alakját vetítette a láthatárra, akár bizonyos Ruysdaël-tájképeken, ahol a kék vagy szürke ég távolában a festő szívesen hívta fel a figyelmet drága harlemi harangtoronyaira...

*

Valahányszor Combray-ba mentünk nagyanyámmal, mindig megállított minket Chartres-ban. Maga se tudta, miért, felismerte, hogy hiányzik belőlük² a durvaság és a kisorsúság, akár a természetből, mert az emberi kéz nem aprózta el őket kinos gonddal, és amit a gyermekek számára értelmetlenné tartott könyvekben is meglelt, ha megfelelték a — sem durva, sem negédes — két feltételének, és azokban az emberekben, akiből gyökeresen hiányzott durvaság és kicsinyesség. Azt hiszem, hogy a toronyok külsejét „természetesnek” és „választékosnak” találta. Mindenesetre tetszettek neki, és úgy vélte, hasznunkra válik, ha megnézzük őket. Mivel egyáltalán nem értett az építészethez, nem tudta, hogy szépek, és azt mondogatta: „Gyermekeim, kinevethettek, nem egyformák a toronyok, talán nem is »szabályosan« szépek, de nekem tetszik szabálytalan ósdi alakjuk. Van valami roppant kellemes abban, hogy olyan darabosak. Azt hiszem, érzéssel játszanának a zongorán.” És amikor szemügyre vette őket, oly nyájasan fordult feléjük, hogy feje is, tekintete is a magasba lendült, mondhatni velük együtt akart a magasba lendülni, és közben édesen mosolygott a kopott öreg kövekre.

¹ Hiányos kézirat.

² A harangtoronyokról van szó.

Sőt, bár nem volt „hívó”, úgy gondolom, mégis élt benne valami kimondhatatlan hit, és hogy azt a fajta szépséget, amit bizonyos jeles épületekben talált, öntudatlanul kivettette az életüknél valóságosabb másik síkra. Hiszen abban az évben látta először Velencét, ahol igazán csak a Doge-palota tetszett neki, amikor végzett vele a betegség, amiről tudott, sőt kimenetelével is tisztában volt. Valahányszor a séta végén távolról felbukkant a palota a lagúnán, nagyanyámat minden alkalommal eltöltötte boldogság, és bizonytalan arccal mosolygott a szürke és rózsaszín kövekre, mint amikor egy fennkölt és homályos álommal igyekezett azonosulni. Márpedig többször visszatért rá, hogy valóban boldog, hogy halála előtt még megnézhetné, ha belegondol, hogy egyébként már nem is láthatta volna. Azt hiszem, egy olyan pillanatban, amikor a puszta élvezetek nem számítanak többé, mert a személy, akinek vonatkozásában élvezetet jelentenek, rövidesen nem létezik többé, és hogy a két fogalom egyike elhalványulóban eltünteti a másikat, nagyanyám nem tulajdoníthatott volna akkora fontosságot ennek az örömnak, ha nem érezte volna, hogy az túléli a halált, amit mi nem nagyon látunk át, mert olyan réteghez fordul bennünk, ami legalábbis nem tartozik a halál birodalmába. Valóban becsvágyának enged-e a költő, aki életét művének adja, amely csak halála után arat sikert, és az alkotó meg sem ismeri a dicsőséget? Nem önmaga örökkévaló része dolgozik-e inkább (még akkor is, ha ez a rész csak ebben a múlandó burokban tud működni), mialatt a költő is rábízta magát a végleg fennmaradó műre? És ha a két létező ismeretek és a lélek halhatatlanságának tana közt ellentmondás feszül, nem mond-e ugyanígy ellent bizonyos ösztöneinknek a teljes halandóság tana? Talán egyik sem valóságosabb a másikkal, és az igazság igencsak távol esik ettől, mint ha például ötven évvel ezelőtt a telefonról mesélnek két embernek, s az egyik szemfényvesztésnek hiszi, a másik meg olyan hangtani jelenségnek, amikor a hang bizonytalan ideig megőrződik a csövekben, mindkettő egyformán tévedett volna.

*

Jómagam viszont mindig elszomorodtam, valahányszor a chartres-i harangtoronyokat láttam, mert gyakran Chartres-ig kísértük a Mamát, ha korábban utazott el Combray-ból, mint mi. És a két harangtorony elkerülhetetlen látványa éppoly szörnyűnek tűnt, akár a pályaudvar. Úgy közeledtem feléjük, mint a kényszerű perchez, amikor anyámtól búcsúzom, éreztem, amint mellkasomban megdobban a szívem, le kellett mondanom arról, hogy elkísérem, és egyedül kell majd visszatérnem! Emlékszem egy különösen szomorú napra...

Mme de Z. néhány napra meghívott minket, emiatt a család úgy döntött, hogy anyám öcsémrel előre megy, és én apámmal kicsit később csatlakozom hozzájuk. Nekem nem szóltak, nehogy előre elkéseregyek. Ám ha valamit takargatni próbáltak előlünk, máig sem értem, miért, bármi jól őrizték is a titkot, a dolog felizgatott, üldözésre, tébolyult, lázas kutatásra ingerelt. Amikor a gyerekek még nincsenek abban korban, hogy bármilyen fogalmuk lehessen a nemzés törvényéről, ugyanígy megérik, hogy becsapják őket, megsejtik az igazságot. Nem tudom, milyen homályos jelek halmozódtak fel kobakomban. Amikor az elutazás reggelén a Mama vidáman lépett a szobámba, jöllehet azért, hogy saját bánatát is takargassa, és nevetve idézte Plutarkhoszt: „Leónidasz a nagy csapások közepette is meg tudta őrizni azt az arckifejezést...³ Remélem az én kis aranyom méltó lesz Leónidaszhoz”,

olyan reménytelen hangsúllyal közöltem vele, hogy „elutazik”, hogy szemmel láthatóan zárba jött, és az volt a benyomásom, hogy talán vissza is tudnám tartani, vagy el tudnám érni, hogy magával vigyen; azt hiszem, épp ezt említhette apámnak, aki nyilván eleve elzárkózott, úgyhogy anyám szolt, hogy még lenne egy kis ideje, mielőtt összekészülődne, és ezt az időt nekem szánta egy kurta látogatásra.

Nyilvánvaló, hogy elutazik, és az öcsémmel, közöltem vele, merthogy nagybátyám a háztól távozó testvéremet Évieux-be vitte fényképeztetni. Az öcsös haját begöndörítették, mint amikor a házmestergyerekeket fényképezik, dundi képét úgy keretezte a szalagcsokrokkal tűzdelt fekete bodros hajsisasak, mint egy Velázquez-infánsnőt a lepkeforma bokréta; én a bátynak kistestvére iránti szerető mosolyával néztem, olyan mosollyal, amiből nemigen tudni, mi több benne, a csodálat, a gunyoros felsőbbség vagy a gyengédség. Mama meg én a keresésére indultunk, hogy elbúcsúzzam tőle, de képtelenek voltunk megtalálni. Öcsém rájött, hogy nem viheti magával az ajándékba kapott kecskegidát, amelyre minden gyöngédségét pazarolta, akár az örökösen magával vonszolt pompás kétkeresű kordéra, amelyet néha nagy kegyesen „odakölcsonzött” apámnak. Minthogy a Mme de Z-nél töltött idő után neki Párizsba kellett visszatérnie, a gidát a szomszédos gazdáknak akarták adni. Testvéremen úrrá lett a lesújtó fájdalom, az utolsó napot kecskéjével akarta tölteni, azt hiszem, talán bosszúból el is akart rejtőzni, hogy a Mama lekésse a vonatot. Akár így volt, akár úgy, miután hiába kerestük mindenütt, végigballagtunk a kis liget mentén, amelynek közepén tanyázott a cirkusz, ahol a vízszállításhoz fogták be a lovakat, más oda nem is tette be a lábát, anélkül, hogy sejtelmünk lett volna, hogy az öcsém képes ott lenni, amikor egy nyögésektől szaggatott párbeszéd ütötte meg fülünket. Csakugyan az öcsém hangja volt, és hamarosan észrevettük őt, míg ő nem láthatott minket; a földön ült, gidájával szemben, gyöngéden simogatta fejét, és csókolgatta a rezes pofáját, kecskeszarvú, jelentéktelen piperkőc tiszta, kissé pirosas orrát, és csak nyomokban emlékeztetett az angol festőktől gyakorta ábrázolt állatot simogató gyermekcsoportra. Ünneplőruhácskájában és csipkeshoknyájában, fél kézzel oldalt tartván az elválaszthatatlan kordét, a kis selyemszátén tarsolyokat, ahová uzsonnáját, úti piperekészletét és apró üvegtükröket csomagolták, hiába érte el öcsém az angol állatos gyermek-ábrázolások pompáját, arca a legvadabb elkeseredést fejezte ki, és csak még kézzelfoghatóbban mutatta a páratlan fényezés ellentétét, szemét vörösre sírta, nyakfodrai torkát fojtogatták, akár a szomorújátékban a kicirkalmazott és kétségbeesett hercegnőnek. Időnként Phaedra türelmetlenségével söpörte hátra haját azzal a kezével, amelyet túlterhelt a taliga és a szaténzacskók, amelyeket nem akart elengedni, mert a másikkal szüntelen ölelgette és dédelgette a gidát.

*Mily kéretlen kezek fonták e fűrtöket,
Hogy homlokom körül ily cifrán lengjenek?*⁴

³ Hiányos kézirat.

⁴ Somlyó György ford.

Marcel Proust (jobbra) és öccse Robert
(Céleste Albaret, 1973. *Monsieur Proust*. Paris, Éditions Robert Laffont)

„Kicsiny gidám, kiáltott fel, a kecskének tulajdonítva a bánatot, amit csakis ő érzett, boldogtalan leszel kis gazdád nélkül, nem látsz engem többé soha, soha”, és könnyei szétzilálták beszédét, „senki nem lesz jó hozzád, nem fog úgy becézni, mint én! Azért igazánból mégiscsak hagytad, hogy ezt tegyék veled; kicsiny gyermekem, drága kincsem”, és mert érezte, hogy könnyei fojtogatják, elkeseredése tetőfokán hirtelen ötlettel

egy Mamától hallott ária eldalolásába fogott, amit annyira a helyzetre szabtak, hogy zokogását megkettőzte. „Isten veled, angyalok földi mása, Hars hangok hívnak messzi távozásra.”⁵

Habár öcsém még a hatodik életévét sem töltötte be, lévén inkább erőszakos természet, önnön balsorsa, valamint a kecske balvégzete miatti ellágyulása átfordult a zaklatói elleni dühbe, pillanatnyi habozás után nekilátott, hogy földhöz vagdossa tükreit, megtapossa a szaténtarsolyokat, nemcsak haját tépte, hanem kitépdeste a hajába tett kis csokrokat is, átható sikoltozás közepette nekifogott, hogy megszagassa szép ázsiai ruháját. „Minek legyen szép, ha már nem látlak többé?” — kiáltozta sírva. A szakadó ruhacsipkék látványára anyám a mutatós jelenet iránt nem maradhatott tovább érzéketlen, amitől mind ez idáig inkább meghatódott. Előrelépett, testvérem meghallotta a zajt, hirtelen elhallgatott, észrevetve anyámat, és mivel nem tudta, látta-e őt az előbb, arcán elmélyült figyelemmel hátrálva a kecskegida mögé rejtőzött. Anyám azonban hozzá lépett. Öcsém kénytelen volt jönni, de azt a feltételt szabta, hogy a kecske kísérelje el egész a pályaudvarig. Az idő sürgetett, apámat odalent meglepte, hogy nem látott minket visszajönni, anyám elküldött, hogy szóljak neki, csatlakozzék hozzánk a vasúti síneknel, ahol a kertek alján jövet-menet átvághatunk, mert enélkül kockáztattuk, hogy lekésik a vonatot, öcsém pedig haladt előre, egyik kezével mintegy áldozatra vezetve a gidát, a másikkal pedig az összeszedett zacskókat, a tükör törmelékeit, az úti piperét és a földön vonszolt taligát húzta. Anélkül, hogy a Mamára mert volna nézni, időnként félreérthetetlen szándékkal anyámnak címezve, becéző szavakat vetett oda a kecskének: „Szegény kisgidám, nem te akartál bánatot okozni és elválasztani azoktól, akiket szeretek. Igaz, te nem vagy ember, de gonosz sem vagy, mint ezek a gonoszok itten”, mondogatta, és a Mamára sandított, mintegy megítélendő szavai hatását, és hogy meggyőződjön, nem lőtt-e még túl a célon, „te, te még sosem okoztál nekem bánatot”, és zokogni kezdett. Hanem amikor a vágányhoz értünk, megkért, hogy fogjam meg egy pillanatra a kecskét, a Mama elleni dühében nekilódult, és kihívó arccal ránk tekintve a sínre ült, és nem mozdult többé. Ezen a helyen nem volt sorompó. Bármelyik pillanatban vonat haladhatott át. A Mama félőrülten vetette rá magát, de hiába húzta, nem lehetett lerángatni, öcsém hátsója hallatlan erővel tapadt a sínekhez, erre a testrészére huppanva szabadította ki magát a jobb napokban és száguldott végig dalolva a kerten. Anyám a félelemtől elfehéredett. Szerencsére ekkor felbukkant apám két cseléddel, akik azért jöttek, hogy megnézzék, nincs-e szükség valamire. Apám odarohant, elrántotta öcsémet, adott neki két pofont, és megparancsolta, hogy vigyék el a kecskét. Halálra rémült öcsém kénytelen volt engedelmeskedni, ám fojtott dühvel hosszan méregetve apámat, felkiáltott: „Soha többé nem adom neked kölcsön a kordémat”. Miután rájött, hogy ennél vadabban már nem tud mondani, nem szólt többet. A Mama félrevont és azt mondta: „Te már nagyobbacska vagy, kérlek légy észnél, ne vágj szomorú képet az indulásnál, apád már bánja, hogy elmegyek, igyekezz, hogy ne találjon mindkettőnket elviselhetetlennek.” Hogy az irántam tanúsított bizalomra, a rám bízott küldetésre méltónak mutakozzam, egyetlen zokszót sem ejtettem. Néha tűrhetetlen düh kerített hatalmába ellenük, és arra vágytam, bárcsak késné le anyám a vonatot, hogy porba döntsem az ellenem forralt tervet, hogy tőle elválasztanak. Dühöm megtört a félelemtől, hogy elszomorítom, és bánatba dermedten mosolyogtam romjaimban.

⁵ Schubert: Búcsú.

Hazaértünk ebédelni. Az „utazók” miatt vacsorának beillő igazi ebédet készítettek, előétellel, szárnyassal, salátával és édességgel. Testvérem fájdalmában még mindig mogorván egy szót sem szólt egész étkezés alatt. Magas székén moccsanatlan mintha egészen a bánatának adta volna át magát. Erről-arról beszélgettünk, amikor az étkezés végén az édességnél átható sikoly visszhangzott: „Marcel több csokoládékrémet kapott, mint én”, visította öcsém. Csak egy igazi méltánytalanság feledtethette el vele a hasonló igazságtalanságot, a kecskétől való elszakadás fájdalmát. Anyám különben azt mesélte, hogy később sosem hozta szóba ezt a barátját, akit a párizsi lakások formája miatt vidéken hagyni kényszerült, és vélhetőleg soha nem is gondolt rá többet.

Elindultunk a pályaudvarra. A Mama ugyan előzőleg megkért, hogy ne kísérem ki a pályaudvarig, de engedett könyörgésemnek. Este óta látszott arcán, hogy bánatomat jogosnak találja, megértette, és csak arra kér, hogy uralkodjam rajta. Út közben párszor elöntött valami düh, úgy éreztem, mindketten üldöznek, mert apám megakadályozta, hogy anyámmal menjek, bosszút akartam állni rajtuk, hogy a mama miattam kesse le a vonatot, fel akartam gyújtani a házat, hogy ne tudjon elutazni; hanem az ötletek épp csak felvillantak; mindössze egy élesebb megjegyzésem ijesztette meg anyámat, ám szinte rögtön visszanyertem szenvedélyes gyengédségemet iránta, és csak azért nem csókoltam meg annyiszor, ahányszor szerettem volna, hogy el ne szomorodjon. Megérkeztünk a templom elé, aztán megszaporoztuk lépteinket; meneteltünk előre a rettenet elébe, lépteink haladtak, a szív menekül... Aztán újra befordultunk. „Még maradt öt percünk”, szölt apám. Végül észrevettem a pályaudvart. A Mama könnyed kézszorítással jelezte, hogy tartsam magam. Kimentünk a peronra, anyám beszállt a kocsijába, mi lentről beszélgettünk vele. Máris figyelmeztettek, hogy húzódjunk odább, mert a vonat mindjárt indul. A Mama mosolyogva mondta nekem: „A gyötör körülmények közt meglepett Régulus állhatatossága”. Úgy mosolygott, mint aki tudálékosnak tartja a választott idézetet, s így akarja megelőzni, hogy kinevessék, ha téved. Egyúttal arra is utalt, hogy amit bánatnak vélek, valójában nem az. De mégis érezte, hogy roppant szerencsétlen vagyok, s minthogy már mindannyiunknak búcsút mondott, hagyta, hogy apám eltávolodjak, engem még odaintett egy percre, és így szólt: „Ugye, kutyuskám, mi ketten értjük egymást? Ha okosan viseli magát az én kicsim, holnap kap a Mamától néhány sort. *Sursum corda*”, tette hozzá azzal a tettetett bizonytalansággal arcán, mint aki téved, ha latinul idéz. A vonat elment, én ott maradtam, de úgy tűnt, mintha belőlem is elvitt volna valamit.

Valahogy így pillantottam meg,⁶ ahogy visszatértem a Guermantes felőli sétákról, és mert te nyilván nem jöhettél ágyamhoz, hogy jó éjt kívánj, olyan volt a látvány, mint amikor téged kísértünk ki a vasúthoz, és éreztem, hogy olyan városban kell élnem ezután, ahol te már nem leszel. Akkor támadt fel bennem a hajdani szükség, amit senki sem tudott megérteni, hogy melletted lehessek, és megöleljelek, mamácskám. S mivel a férfiakban kevesebb a lelkiéresség, mint a gyerekekben, és életük sem olyan kegyetlen, megtettem, amit annak idején megteszek, ha merek, amikor épp elhagytad Combray-t, és vonatra szálltam. Gondolatban megvitattam minden távozási lehetőséget, hogy még elérjem az esti vonatot,

⁶ A chartres-i templomtorony.

megütköztem a várható ellenállással, mert nem értenék meg a vad vágyakozást, hogy mint fuldoklónak a levegőre, szükségem van rád. Mme de Villeparisis pedig nem értette ugyan, de érezte, hogy Combray látványa indított meg, hallgatott. Még nem tudtam, mit mondjak neki. Csak akkor szerettem volna szóba hozni, ha biztos a fordulat, ha ismerem a vonatokat, ha odarendelem a kocsit, hogy gyakorlatilag már ne tudjanak megakadályozni. És a háziasszony mellett bandukoltam, a másnap látogatásokról folyt szó, de én bizonyos voltam, hogy nem tartok velük. Végül megérkeztünk, a falu és a kastély már nem úgy hatott rám, hogy éljem a világot, már nélkülüm folyt tovább az élet, akárcsak azoké, akik a vonatnál hagynak minket és visszatérnek, hogy nélkülünk folytassák falusi elfoglaltságaikat. Találtam egy érdektelen táviratot Montargis-tól, azt mondtam, téled jött, s hogy emiatt kénytelen vagyok hazatérni, mert valamiért szükségem van rád. Mme de Villeparisis végtelenül kedvesen sajnálkozott, kikísért a pályaudvarra, szavai a háziasszonyi kacérságtól és a hagyományos vendégszeretettől szinte meghatottan és baráttan hangzottak. Később azonban Párizsban azt állította, ki tudja, igaz-e: „Akár ne is mutatta volna a táviratát. Még a férjemnek is szóvá tettem. A visszaúton maga már nem volt ugyanaz, s én nyomban rájöttem, micsoda nyugtalan lelkű fiú. Tervezgeti a másnap közös látogatásokat, de még az este úton lesz Párizs felé.”

— Szegény kutyám, elszomorítasz — mondta a Mama zavart hangon —, ha belegondolok, mekkora bánata volt hajdan az én kicsikémnek, amikor elutaztam Combray-ból. De kutyuskám, jobban meg kell edzeni szívünket! Mihez kezdte volna, ha a Mama nagyobb útra kel?

— Hosszúnak tántek volna a napok.

— De ha hónapokra, ha évekre távoztam volna, vagy...

Mindketten hallgattunk. Sosem volt olyasmiről szó közöttünk, hogy bizonygatni kellett volna, mindketten úgy szeretjük egymást, mint semmi más a világon: ehhez nem férhetett kétség. Arról volt szó, hogy elhitessük a másikkal, a látszatánál kevésbé szeretjük egymást, hogy az élet elviselhető legyen annak, aki egyedül marad. Nem akartam, hogy a csönd tovább tartson, mert betöltötte az erős szorongás, amit nyilván ő is gyakorta érzett, és abból merítettem csak erőt, hogy számára sem lehet újság az, amit a csönd eszembe juttatott, hogy közeleg halála órája. Majdnem higgadtan fogtam meg a kezét, megcsókoltam, és így szóltam:

— Tudod, emlékezhetsz rá, milyen szerencsétlen vagyok az első időkben, amikor elváltunk. Később, tudod, másképp fordul életem, s bár nem feledem el, akiket szeretek, nincs többé szükségem rájuk, egész jól elvagyok nélkülük. Az első hét őrjít meg. Aztán már remekül megvagyok egyedül, hónapokra, évekre, örökre.

Úgy fogalmaztam: örökre. ám valami egészen más kapcsán aznap este azt mondtam neki, hogy szemben azzal, amit mostanáig hittem, a tudomány legutóbbi felfedezései és a legszükségesebb bölcséleti kutatások megdöntötték az anyagelvűséget, látszólagossá tették a halált, a lélek pedig halhatatlan, és a lelkek egy nap újra egyesülnek...

Lóránt Zsuzsa fordítása

Marcel Proust gyermekkori fényképe
(Céleste Albaret, 1973. *Monsieur Proust*. Paris, Éditions Robert Laffont)

A FORDÍTÓ JEGYZETEI A VISSZATÉRÉS-HEZ

Lóránt Zsuzsa

„Son manque d'identification à son père, son incapacité de surmonter le choc de la naissance de son frère, sa réaction ultérieure envers ce frère, avec une tendance à l'amour homosexuel, ont sans doute servi à augmenter la peur d'être séparé de sa mère parce que ses désirs sexuels étaient plus défendus, étant homosexuels et à l'origine incestueux, et d'une perversité infantile dans leur précocité.”

Miller: *Proust pszichoanalízise*

Miközben Marcel Proust korai esszékötetéből a *Visszatérés Guermantes-ba* címet viselő rövid írást fordítottam, sok egyéb mellett például arra gondoltam, hogy milyen bájos, szinte giccsbe hajló kis történet ez a duci kisfiúval és a gidával, vagy hogy milyen galád képes lenni egy erőszakos kistestvér. De mindvégig éreztem, hogy mindez magában még nem indokolná a kesernyés utóízt, a levertséget, amit az ember a *Visszatérés* olvastán érez, azt, hogy mégis valamiképpen felemelő. Azért, mert alapvetően valami másról van szó. Ahhoz, hogy az elbeszélés minden üzenetét megfejtjük, érdemes feleleveníteni néhány körülményt az író életrajzából, valamint némely mozzanatot *Az eltűnt idő nyomában* című kulcsregényből — anélkül, hogy lélektani problémák boncolgatásába kellene belebonyolódni. Jómagam erre nem vállalkozom, az efféle következtetések levonását inkább a szakértőkre bízom.

Marcel Proustról köztudott, hogy homoszexuális hajlamai voltak, és éppúgy közismert az a tény is, hogy milyen megrendítően kötődött édesanyjához (emlékezzünk csak vissza, mekkora drámát okozott a mama elmaradt esti csókja az első kötet Combray-fejezetében). Kevésbé közismert, hogy mennyire megviselte öccsének, Robert-nek megszületése — egyáltalán az, hogy van testvére, ami különösen attól fogva tette őt igazán féltékennyé, hogy — a polgári szokásoknak megfelelő szoknya helyett — Robert-t nadrágba öltöztet-

ték. (Erről a szokásról Radnóti Miklós egyik verséből értesültem korábban, így hangzik a részlet: „Halod-é halott apám! te szoknyás koromban tanítottál lenge imákra”¹ ... Azt gondolom, az első nadrág viselése éppúgy fokozata lehetett a férfivá serdülésnek, ahogy később a rövidnadrágból hosszúnadrágba való bújtatás is.)

Az életrajzi közlések szerint Proust ekkor, vagyis kilencéves korában kapja első asztmarohamát, amely betegség élete végéig elkíséri, és amit mindig az anyjához fűződő szoros kötődéssel szokás összefüggésbe hozni. Azt is érdemes megemlíteni, hogy *Az eltűnt idő nyomában* című önéletrajzi jellegű nagyregényben, ahol az eredeti család minden tagja szerepel, a narrátor — Marcel — egyke, egyáltalán nincs testvér-vetélytársa. Vagyis a szerző egyszerűen felszámolja öccsének, Robert-nek figuráját. Igaz, hogy a Proust személyes lélektanával foglalkozó irodalom (lásd Miller analízisét)² Robert-t véli felfedezni Robert de Saint-Loup alakjában, aki a narrátor katonakori pajtása, később Giberte Swann-nak, az író gyermekkori szerelmének férje. Saint-Loup, mint a regény majd’ minden szereplője, természetesen homoszexuális, ami az ismert életrajzi adatok alapján nem mondható el az író valóságos öccséről. Robert Proust — és erre külön felhívnam a figyelmet — édesapjuk, Adrien Proust hivatását követi, vagyis orvos lesz, és egyébként a nős férfiak szokványos polgári életét éli. Talán nem érdektelen elmesélni azt az epizódot, amelyet a házvezetőnő, Céleste Albaret visszaemlékezéseiből ismerünk. Noha a halálát közeledni érző író szinte könyörög, hogy végső perceit orvosi beavatkozás nélkül viselhesse el, Robert-re hárul a szomorú kötelesség, hogy a haldokló szenvedéseit meghosszabbítsa, ahogy a házvezetőnő lelki terhe marad, hogy nem volt képes teljesíteni Proust óhaját.

Miller fent említett munkájában arra hivatkozik, hogy a kistestvérről szembeni viszony szükségképpen az Ödipusz-komplexusból fakad. Nem tudom, helyesen értelmeztem-e a szövegnek azt az utalását, hogy az apával való azonosulás hiánya okozza a másik hím-nemű vetélytárs középpontba kerülését. Mindenesetre a mama szeretetét az öccse iránti rajongással óhajtja megvásárolni az író, s mint Miller megjegyzi, ennek mélyén egyformán rejlik a homoszexuális csábítás és az agresszivitás. A homoszexualitásra vonatkozóan a regénybeli Robert-re való átvitel igazolni látszik ezt a feltételezést. Ilyen adaléknak tekinthetjük azt a fotót is, amely Proust néhai házvezetőnőjének visszaemlékezés-kötetében látható az egymást átölelő szoknyás testvérpárról a következő aláírással: „A fényképet az író hálószobájában őrizte, és gyakran mondogatta: Nem olyan, mintha a húgomat pártfogolnám?” (Érdemes figyelni a nemek csúsztatásával kapcsolatos összes utalásra!) A születésétől fogva testes alkatú Robert³ — ahogy a *Visszatérésben* szerepel: díszes ázsiai ruhácskájában, bodorított hajában szalagcsokrokkal és barátjával, a „jelentéktelen rezes arcú széppfü kecskével” — éles ellentéte törékeny bátyjának. Szeretném hangsúlyozni, hogy az öcsike miatt ellenszenves állatot Proust egyértelműen utálatos házibarátként személyesíti meg, és ebben ismét lélektani vonatkozású írói eszközt gyaníthatunk. Proustnak öccse iránti agresszivitása a nyelvi rétegben fedezhető fel; amennyire önfeláldozó előzékenysé-

¹ Radnóti Miklós *Összes versei és műfordításai* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959) „Beteg a kedves”, 52.

² Milton Miller: *Psychoanalyse de Proust* (Fayard, 1977).

³ Miller kedélyesen eljátszik a Robert-robosztus szó eleji azonos alakú hangcsoporttal, amely az író etimológiájában kevésbé véletlenszerű, mint a Proust szülők névválasztásában.

gel engedi át a mamát az erőszakos kicsinek, ugyanolyan önfeláldozással engedi át a visszataszító agresszor szerepét is neki. Miközben a szerző „bánatába majd belehal”, erkölcsileg tökéletes diadalt ül, a mama szeretetét kizárólag ő érdemli meg. Álljon itt még két adalék a mamával való — a separációt semmilyen fokon nem tűrő — kapcsolat jellegére vonatkozóan, ezek ugyanúgy szerepelnek a nagyregényben, mint az életrajzokban. A Swann-kötetben esik szó a gyerekeknek való irodalomról, a nagymama és a mama által karácsonyra megrendelt könyvesomagról, amelyből az anya az elmaradt esti csókot követő éjszakán felolvasnivalót választ a zaklatott kisfiú megnyugtatóására. E könyvek egyike George Sand *François le Champija* — magyarul *Talált gyerek* címen jelent meg —, amelyben a fiatal anyuka szép kisfiút talál a réten, akit saját gyermekével együtt nevel egészen a kamaszkori elválásig, hogy aztán mostohafia feleségévé legyen. Ez a happy endbe forduló Phaedra-történet legfeljebb George Sand életével összefüggően szorult elemzésre, a mi esetünkben önmagáért beszél. A másik figyelemreméltó mű, amelyből főleg a nagymama idézet örömet és bőségesen, Mme de Sévigné-nek lányához írt levelei⁴ — ő az az anya, aki gyermekétől nem akar megválni annak férjhez menése és szülése után sem, s a fizikai távollét szinte megöli.

Ha csak a gyermektörténetet nézzük, az öcskös leszerpeltetése véget is ér azon a ponton, ahol „apám adott neki két jó pofont”, és a kisfiú „az égbekiáltó igazságtalanság” után „rájött, hogy ennél nagyobb már nem mondhat”. A gyermekidill háttérben azonban ennél lényegesen fontosabb esemény, a mama halála húzódik meg konkrét tényként, utalások formájában. A *Contre Sainte-Beuve* című kötet, amelynek egyik darabja az itt közölt *Visszatérés*, 1909-ben íródott. Az édesanya, Mme Adrien Proust ekkor már négy éve halott. Ez az esszégyűjtemény, amit a szerző életében nem is adtak ki, lényegében tisztelgés a mama emléke előtt. A címben szereplő Sainte-Beuve neves múlt századi irodalomkritikus volt, a kifejezetten művelt Mme Proust is híve volt elméletének. A sainte-beuve-i híres módszer egyik sarkalatos pontja az alkotó személyiség tüzetes megismerése — ő ebből kívánta levezetni a művek elemzését. Egy pillanatig sem kétséges, hogy hajlamai miatt bujkáló életmódra kényszerülő szerzőnk alapvetően ezen a ponton támadja meg az irodalomítszt, és vezeti be saját elméletét a kettős énről — mintegy igazolandó az alkotó személy totális függetlenségét. „Mindez alátámasztja, amit gyakorta mondogattam neked, hogy a rendkívüli lángelmével egy testben élő embernek vajmi kevés köze van a zsenihez, ám a hozzá közel állók azt ismerik, ennél fogva képtelenség, hogy Sainte-Beuve az emberből, vagy barátai állításából ítélje meg a költőt”⁵ — írja Proust, halott édesanyját szólítva meg képzeletében.

Nem véletlen, hogy éppen anyjának fejt ki nézeteit, aki nyilván az elsők között értesülhetett fia titkolni való hajlamáról, pontosan neki hangsúlyozza, hogy „a költőnek semmi köze az élő, vacsorákra járó társasági emberhez”. Ezt viszont az irodalomtudomány területén, tehát egy látszólag semleges, objektív területen fejt ki, mint amilyen a Sainte-Beuve-féle rendszerelmélet. Amellett, hogy tisztelni kívánt a mama emlékének — mintegy

⁴ Madame de Sévigné: *Lettres choisies* (Librairie Hachette, 1976).

⁵ Marcel Proust: *Contre Sainte-Beuve* (Édition Gallimard, 1954) 167.

⁶ Idézet ugyanott 170.

utolsó kísérlet ez a végső elválás áthidalására — a kötet egyben Proust szellemi nagykorúságának, felnőtté és íróvá válásának bizonyítása. Formájában is a mamával való társalgást választja — gondolhatunk itt a holtakkal való párbeszéd XVII–XVIII. századi műfajára (a kötetben gyakran találunk tegeződő, bensőséges hangvételű megjegyzéseket: „ugye, mi ketten?”; „mennyit bajlódtam, hogy Baudelaire versével, a *Hajjal* megbarátkoztassalak” stb.) Am akármennyire is átjárja az anya folytonos jelenléte ebben a kötetében a tanulmányokat, és a rövid kis irodalmi remekműveket egyaránt, a *Visszatérés Guermantes-ba* szövődik át a leginkább az elmúlás mélabújával. A chartres-i székesegyház harangtoronyától lenyűgözött nagymama mint halandó személy áll szemben a szinte halhatatlan épülettel. (A nagymama megrázó halálának leírását olvashatjuk *Az eltűnt időben*, de voltaképpen az anya valóságos halálának ábrázolásáról van szó. Mindenképpen említésre méltó, hogyan kettőzi meg a szerző a szerető anyai figurát, miközben a testvért mellőzi.) De a katedrális nagyságával öntudatlan szembesülő nagymama alakjában a halandóság és az öröklét ellentéte is felsejlik. Vajon az egyéni létezéssel szemben a történelmi lét, a több évszázadra visszatekintő nagy nevű család és a vele azonos nevet viselő falvak, kastélyok, templomok örökre fennmaradnak-e?

Az elbeszélés középpontjában a testvérvetélkedéssel szemben valójában az a kérdés áll, hogy tisztavirág-életű földi pályafutásunk örökké fennmarad-e a nevünket viselő műben. Lényegében a novella alapvető kérdése ugyanaz, mint azt a címében is megnevező regényé — az eltűnt idő felkutatása. A tünékeny személyiség a megragadhatatlanul elfolyó idővel együtt a remekművekben kristályosodik ki. *Ars longa vita brevis*.

Legyen szó akár a Guermantes-apátság romjairól, a chartres-i katedrálisról, a Vinteuil szonátáról vagy a regényről — az alkotó lény mindig a porrá omlás ellen veszi fel a harcot. Idézzük fel befejezésül a combray-i templomról szóló részletet *A megtalált időből*, „mintha ibolya-színbe játszón várt volna rám az ablak zöldellő négyszögében. Arra gondoltam, nem baj, majd egy következő évben (vizontlátom), ha meg nem halok addig, mert más akadályt nem láttam, csak a saját halálomat, és nem gondoltam arra, hogy a templom is halandó, úgy tűnt, még sokáig fennmarad halálom után, ahogy születésem előtt is régóta fennállt”.